

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА імені О. М. БЕКЕТОВА

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

до виконання практичних занять і самостійної роботи
з навчальної дисципліни

«ОСНОВИ ЗЕМЕЛЬНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ»

*(для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти денної та
заочної форм навчання зі спеціальності 193 – Геодезія та землеустрій)*

Харків
ХНУМГ ім. О. М. Бекетова
2022

Методичні рекомендації до виконання практичних занять і самостійної роботи з навчальної дисципліни «Основи земельного адміністрування» (для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти денної та заочної форм навчання зі спеціальності 193 – Геодезія та землеустрій) / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова ; уклад. Ю. Б. Радзінська. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2022. – 54 с.

Укладач канд. техн. наук, доц. Ю. Б. Радзінська

Рецензент

К. А. Мамонов, доктор економічних наук, професор Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова

Рекомендовано кафедрою земельного адміністрування та геоінформаційних систем, протокол № 1 від 25.09.2022.

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Методичні рекомендації до практичних занять.....	6
Змістовий модуль 1 Визначення та характеристика земельного адміністрування.....	6
Тема 1 Основні положення концепції сучасного управління земельними ресурсами.....	6
Тема 2 Земельне адміністрування до створення сучасної теорії	12
Тема 3 Кадастр як основа адміністрування земельних ресурсів.....	15
Тема 4 Розвиток системи земельного адміністрування як основи ефективного управління землекористуванням.....	19
Змістовий модуль 2 Стандарти земельного адміністрування.....	22
Тема 5 Огляд основних питань земельної політики в Україні	22
Тема 6 Інституції адміністрування земельних ресурсів.....	24
Тема 7 Правова база та інституційна основа земельного адміністрування.....	27
Тема 8 Планування землекористування, управління земельними ресурсами та оподаткування.....	30
Змістовий модуль 3 Механізми формування та реалізації земельного адміністрування.....	33
Тема 9 Управління землями державної та комунальної власності.....	33
Тема 10 Механізми управління земельними ресурсами на місцевому рівні.....	37
Методичні рекомендації до самостійної роботи.....	47
Список рекомендованих джерел.....	51

ВСТУП

Методичні рекомендації спрямовані допомогти студентам у формуванні знань щодо теоретико-методологічного обґрунтування та практичного застосування методичних підходів та інструментів земельного адміністрування як сучасної інтегрованої системи управління земельними відносинами.

Дисципліна «Основи земельного адміністрування» є обов'язковою дисципліною для підготовки бакалаврів зі спеціальності – 193 Геодезія та землеустрій.

Метою вивчення навчальної дисципліни «Основи земельного адміністрування» є ознайомлення майбутніх фахівців з теорією та основами земельного адміністрування в Україні та за кордоном, з нормативними документами, які регламентують ці заходи, а також набути практичних навичок щодо побудови системи земельного адміністрування.

У результаті вивчення курсу студенти мають знати повноваження органів управління землекористуванням залежно від форм власності та структурно-логічну модель в адмініструванні земельними ресурсами; вміти застосовувати систему ДЗК для реалізації земельного менеджменту; знати концепцію електронного адміністрування землекористуванням; знати принципи державного регулювання земельних відносин в Україні та напрями їх реформування; знати основні положення щодо забезпечення реалізації та обмеження прав на землю; володіти підходами до планування щодо використання земельних ресурсів та оцінки ефективності системи їх оподаткування; знати визначення земель державної та комунальної власності, основні процедури вилучення земель з мотивів суспільної необхідності; вміти використовувати доступну інформацію про землю, зокрема щодо зонування міських земель.

Відповідно до робочої програми курсу «Основи земельного адміністрування» у методичних рекомендаціях до практичних занять

розглянуто найважливіші теми змістових модулів. Знання й навички, що отримані під час вивчення цих тем, найчастіше застосовуються в практичній діяльності.

У методичних рекомендаціях до самостійної роботи для кожної теми зазначено обсяг витрат часу на вивчення, що відповідає програмі курсу. Наприкінці методичних рекомендацій наведено список підручників та нормативно-правових актів, які рекомендується використовувати.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Змістовий модуль 1 Визначення та характеристика земельного адміністрування

Тема 1 Основні положення концепції сучасного управління земельними ресурсами – 4 години

Мета: розкрити поняття земельного адміністрування, земельної ділянки, як об'єкту економічних і державних інтересів; визначити повноваження органів управління землекористуванням залежно від форм власності; визначити сутнісні характеристики земельного адміністрування.

Одною з головних проблем регулювання земельних відносин та управління використанням землі є відомча роз'єднаність структур, діяльність яких пов'язана із збором, обробкою та аналізом земельної інформації. В країні налічується 12 «кадастрів» і 19 реєстрів у різних сферах. Кожна організаційна структура збирає потрібні саме їй дані. Відсутність загальної системи в роботі із земельною інформацією призводить до неефективного використання земельних ресурсів. Роздільне ведення земельного і містобудівного кадастрів та реєстру прав на нерухоме майно окремими відомствами ускладнює вироблення єдиної земельної політики, процесів підготовки загальних рішень і надання послуг. У такій ситуації інформація може перетинатися, накладатися, а то й дублюватися.

Такий стан речей призводить в кінцевому підсумку до зростання зловживань у сфері нерухомості, недобіру податкових платежів до бюджетів усіх рівнів, нестійкості системи гарантії прав на нерухоме майно, бюрократизації обороту нерухомості, наслідком чого є зниження як інвестиційної привабливості нерухомості, так і ефективності державного управління земельними ресурсами.

Управління використанням земельних ресурсів як унікальним об'єктом настільки багатофункціональне і структурно складне, що воно має здійснюватися децентралізовано на державному, регіональному та місцевому рівнях у тісній взаємодії із суб'єктами, що господарюють на землі.

Проблеми в управлінні земельними відносинами та використанні земельних ресурсів в Україні можна узагальнити наступним чином:

- 1) відсутність загальної системи, в тому числі:
 - відомча роз'єднаність структур, чия діяльність пов'язана із земельною інформацією;
 - роздільне ведення земельного та містобудівного кадастрів та реєстру прав на нерухоме майно;
 - роздільне, не пов'язане одно з одним вирішення питань власності, оцінки, використання та розвитку земель;
 - роздільне рішення проблем використання землі як засобу виробництва і землі як просторового базису, координації секторального планування;
- 2) відсутність цілісної земельної політики;
- 3) закритість даних, обмежений доступ до геопросторових даних, що в принципі не може сприяти сталому розвитку;
- 4) відсутність національної інфраструктури геопросторових даних – сучасного основного засобу забезпечення доступу суспільства до геопросторових даних та інформації.

Для досягнення ефективного використання земельних ресурсів в Україні потрібний подальший розвиток систем регулювання земельних відносин та управління використанням земельних ресурсів на підставі бачення, стратегії та інструментів розвитку.

Можна умовно виділити етапи еволюції земельного адміністрування останніх років, які простежуються за базовими роботами:

- 1993 р. – Ініціатива із зміцнення потенціалу земельного адміністрування для країн Східної та Центральної Європи – створена

Європейська економічна комісія Організації Об'єднаних Націй для Європи (ЄЕК ООН);

– 1996 р. – Керівні принципи земельного адміністрування: з особливою увагою на країни з перехідною економікою – ЄЕК ООН;

– 1999 р. – Батерстська Декларація про земельне адміністрування в цілях сталого розвитку – ООН, FIG;

– 2005 р. – Земельне адміністрування в Європі: Тенденції розвитку та основні принципи – ЄЕК ООН;

– 2010 р. – Земельне адміністрування в цілях сталого розвитку – ЄЕК ООН, FIG.

Термін «земельне адміністрування» асоціюється з такими видами діяльності:

– формування об'єктів нерухомості з метою їхньої ідентифікації;

– реєстрація прав на нерухомість, обтяження цих прав;

– ведення кадастру нерухомості;

– збір, накопичення та поширення економічної інформації про нерухомість, в тому числі шляхом її оцінки;

– використання і розвиток землі у міській та сільській місцевості, створення земельних ринків.

Документ про керівні принципи земельного адміністрування був виданий у 1996 році як частина матеріалів, підготовлених ЄЕК ООН до Конференції «Хабітат II», яка проводилася в тому самому році у Стамбулі.

Керівні принципи земельного адміністрування ґрунтуються на припущенні, що формальна система необхідна для реєстрації землі та майна і, отже, для забезпечення безпечної власності на землю, інвестицій та інших приватних і публічних прав на нерухоме майно.

Система реєстрації прав власності на землю, вартості землі, землекористування та інших даних, пов'язаних із землею, є незамінним інструментом для ринкової економіки, а також для сталого менеджменту земельних ресурсів. Всі промислово розвинені країни з ринковою економікою

підтримують свого роду систему земельного реєстру, яка відповідає вищезазначеним вимогам.

Ці принципи використовують термін «земля», щоб звертатися до об'єктів, до яких мають бути підключені іпотека та інші дані. «Нерухомість» – це альтернативний термін. На практиці земельне адміністрування може включати до себе різні основні земельні об'єкти, які є найбільш поширеними.

Нерухомість може складатися з однієї або кількох земельних ділянок.

Багато країн також беруть до уваги будівлі або частини будівель, які реєструють як окремі об'єкти нерухомості, а також структури під або над поверхнею землі. Останні називають нерухомістю у шарах. Визначення базових об'єктів є важливим елементом у побудові (дизайні) будь-якої земельної інформаційної системи.

Якісна система земельного адміністрування має забезпечувати наступне:

- гарантувати власність і права власності;
- підтримувати земельні та майнові податки;
- розвивати і виконувати моніторинг земельних ринків;
- захищати державні землі;
- зменшувати земельні спори;
- сприяти земельній реформі;
- покращувати міське планування і розвиток інфраструктури;
- підтримувати менеджмент навколишнього середовища;
- проводити статистичні дані.

Контрольні запитання за темою

1. Визначте характеристики земельного адміністрування.
2. Розкрийте функції земельного адміністрування.
3. Обґрунтуйте зв'язки між функціями земельного адміністрування.
4. Дайте оцінку міського розвитку земель.

5. Дайте визначення територіального розвитку використання земель регіонів.

6. Визначте сучасний стан земельних відносин.

7. Визначте стратегію земельного адміністрування.

Завдання для практичної роботи:

Задача 1

Товариству «Карпати» за рішенням адміністрації міста у приватну власність була надана земельна ділянка лісогосподарського призначення площею 7 га для будівництва ферми по відгодівлі худоби. Отримавши земельну ділянку, товариство змінило свої наміри і почало будівництво промислового цеху. Державний інспектор з контролю за використанням і охороною земель, зафіксував порушення земельного законодавства та передав матеріали перевірки до прокуратури.

Визначте правомірність дій товариства. Чи законне рішення адміністрації?

Задача 2

На загальних зборах садівницького товариства «Рось» було розглянуто питання щодо притягнення до відповідальності члена товариства гр. Полякова, який не використовував свою ділянку. Ділянка заросла трав'яною рослинністю, яка негативно впливає на розвиток культурних рослин, призводить до поширення шкідників і хвороб, які розповсюджуються на сусідні ділянки. Поляков пояснив, що він використовує ділянку для відпочинку, є власником цієї ділянки і буде використовувати її на свій розсуд.

Чи передбачена відповідальність за дії гр. Полякова?

Задача 3

Громадянин Цушко звернувся до сільської ради з проханням передати йому на безоплатній основі 0,15 га земель для ведення садівництва. Сільрада відмовила йому. Кваліфікуйте дії сільради.

Задача 4

Для будівництва та обслуговування житлового будинку і господарських будівель громадянці Петровій виділено земельну ділянку площею 0,2 га. Через дорогу від її садиби розташована земельна ділянка розміром 0,05 га. Цю ділянку сільська рада надала їй у користування для ведення городництва.

Який порядок використання земельних ділянок, наданих для ведення городництва? Чи може громадянка Петрова приватизувати 0,2 га та зазначені 0,05 га як єдину присадибну ділянку, якщо загальна площа її не перевищує норми, встановленої законодавством?

Задача 5

У зв'язку з неправильним застосуванням ядохімікатів на полях фермерського господарства загинуло 180 диких птахів. Експертизою було встановлено, що гибель птахів трапилась в результаті влучення в організм птахів фосфіду цинку, яким було проведено обробку полів. В тому числі обробка проводилась на відстані ближче 500 метрів біля водойми, де зупинилися дикі птахи.

Які порушення законодавства мають місце. Яка передбачена відповідальність за завдану шкоду?

Задача 6

Громадянина Величко Г. О. був виданий Державний акт на право власності на земельну ділянку розміром 0,25 га в межах населеного пункту для будівництва та обслуговування житлового будинку (присадибна ділянка). Згідно зі ст. 90 Земельного кодексу України власник земельної ділянки має право на цій ділянці спорудити житловий будинок, виробничі та інші будівлі і споруди. На думку громадянина Величко Г. О., ця норма Земельного кодексу України не забороняє на ділянці, наданій у власність, збудувати кіоск

розміром 2 × 2 для комерційної діяльності. Проте, районний відділ земельних ресурсів поставив вимогу громадянину Величко Г. О. змінити цільове використання частини земельної ділянки.

Задача 7

У зв'язку з наданням земельної ділянки для організації колективного садівничого товариства «Мрія» його правління звернулося до районної адміністрації, яка приймала вказане рішення, з клопотанням виділити земельну ділянку для облаштування тимчасової зупинки електропоїзда місцевого сполучення. Це клопотання було задоволено, і правління уклало угоду з місцевими будівельниками для зведення даної зупинки.

Начальник відділення залізниці, дізнавшись про початок роботи, заборонив своїм наказом використовувати смуги відводу залізниці для вказаної мети, вважаючи, що в межах земель залізниці будь-які роботи та використання земель має здійснюватися виключно за розпорядженням органів залізничного транспорту. Райадміністрація оскаржила вказаний наказ до прокурора району, вважаючи його незаконним. Визначити коло суспільних правовідносин. Висвітлити особливості правового режиму спірної земельної ділянки. Вирішити справу.

Тема 2 Земельне адміністрування до створення сучасної теорії – 4 години

Мета: вивчити історію розвитку управління земельними ресурсами та міжнародний досвід управління земельними ресурсами; систематизувати міжнародний досвід формування та реалізації земельного адміністрування, визначити практичні аспекти.

У 1991 році, коли Україна здобула незалежність, право власності на всі землі належали державі. Процес приватизації земель сільськогосподарського і

несільськогосподарського призначення триває з 1992 року. Землі колишніх колгоспів і радгоспів були поділені (розпайовані) серед їх членів. Наголос у приватизації робився на рівності – кожний член господарства отримував однакову земельну частку (пай) із врахуванням якості ґрунтів, але без врахування гендерного чинника. Як наслідок, утворилося 6,8 млн земельних наділів – паїв. Середній розмір паю складає 4,2 га.

Станом на сьогодні приватизовано 75 % земель сільськогосподарського призначення. В Україні виникла категорія дрібних сільськогосподарських виробників – особистих селянських господарств і дрібних фермерських господарств – як важливе джерело забезпечення сільського населення засобами до проживання. Продукція цієї категорії виробників призначена як для власного споживання, так і для реалізації на ринку. Водночас, в Україні сформувався корпоративний сільськогосподарський сектор завдяки тому, що сільськогосподарські підприємства скористалися можливістю взяти в однорічну і багаторічну оренду велику кількість земельних ділянок, що перебувають у приватній власності. Таким чином, у сільському господарстві України утворилася дуалістична структура господарювання. За оцінками експертів у користуванні підприємств корпоративного сектору та господарств населення перебуває, відповідно, 60 % і 40 % земель сільськогосподарського призначення.

Більшість міського населення України проживає у багатоквартирних будинках. Більшість квартир також були приватизовані в 1990-х роках і сьогодні належать мешканцям на правах власності. При цьому земля, на якій знаходяться багатоквартирні будинки, досі не приватизована і залишається у державній власності. В Україні досі так і не сформовано комплексну політику приватизації цієї землі. Приватизація цієї землі здійснюється лише за зверненнями громадян і підприємств (див. обговорення нижче).

Попри існування в Україні функціонуючого ринку несільськогосподарських земель, створення ринку земель сільськогосподарського призначення стримується чинним мораторієм на

купівлю-продаж сільськогосподарських земель. Цей мораторій був запроваджений Земельним кодексом в 2002 році та подовжений в 2004. Дія мораторію мала закінчитися 1 січня 2013 року, але внесеними до Земельного кодексу змінами дія мораторію була подовжена до 1 січня 2016 року. Відповідно до умов мораторію приватизовані землі колишніх колективних сільськогосподарських підприємств та інші приватні сільськогосподарські землі не можуть бути куплені, продані або іншим чином передані у власність, за винятком випадків успадкування, вилучення для суспільних потреб та міни. Крім того, існують винятки для підприємств, що займаються садівництвом у сільській місцевості, та деяких категорій земель комунальної власності, що використовуються для індивідуального садівництва та городництва, але ці землі становлять вкрай незначну частку всіх земель сільськогосподарського призначення. Таким чином, ринок сільськогосподарських земель функціонує виключно в частині оренди земель. Фактично переважна більшість земельних паїв передана своїми власниками в оренду юридичним особам.

Державний земельний банк було офіційно створено в серпні 2012 року спеціальною постановою Кабінету Міністрів України. Водночас, його функції та методи роботи досі чітко не визначені. Визначено лише виділення йому капіталу державою, а також внесено поправки до Закону «Про банки та банківську діяльність», якими Державному земельному банку дозволяється зараховувати до свого капіталу вартість земельних активів. Станом на початок 2013 року чітке визначення функцій Державного земельного банку залишається важливим аспектом формування правової бази та політики у сфері земель сільськогосподарського призначення.

У 2021 році земельна реформа дійшла до етапу «вільного ринку землі».

Контрольні запитання за темою

1. Наведіть етапи земельної реформи в Україні.
2. Історія розвитку управління земельними ресурсами в Україні.

3. Надайте характеристику реалізації земельного адміністрування у США.

4. Надайте характеристику реалізації земельного адміністрування у Китайській Народній Республіці.

5. Надайте характеристику реалізації земельного адміністрування у країнах ЄС.

6. Надайте характеристику реалізації земельного адміністрування в Україні.

7. Які висновки можна зробити узагальнюючи міжнародний досвід застосування системи земельного адміністрування.

8. Як у міжнародній практиці розглядається поняття «нерухомість».

Тема 3 Кадастр як основа адміністрування земельних ресурсів – 4 години

Мета: побудувати структурно-логічну модель в адмініструванні земельними ресурсами; розкрити поняття кадастру, як механізму земельного менеджменту.

Адміністрування земельних ресурсів – принципово новий підхід до використання та охорони їх, оснований на принципах імплементації земельної політики країни в плані стратегічного розвитку земельно-майнових відносин на перспективу.

Адміністрування земельних ресурсів на національному рівні реалізується через Конституцію, кодекси та закони України, укази Президента, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів, відомчі розпорядження, накази, вказівки, стандарти центральних органів виконавчої влади в частині, що стосується земельно-майнових відносин.

На регіональному рівні адміністрування земельних ресурсів здійснюють обласні (регіональні) держадміністрації, реалізуючи програми розвитку

територій та охорони довкілля, затверджені відповідними ухвалами органів регіонального самоврядування. При цьому розроблені регіональні програми повинні ґрунтуватись на національній законодавчій та нормативно-правовій базі, з урахуванням чинних національних програм.

Місцевий (локальний) рівень адміністрування земельних ресурсів передбачає здійснення земельної політики та розвитку територій на окремо взятій адміністративно-територіальній одиниці (сільській, міській, селищній, районній). Практично реалізують земельне адміністрування, затверджуючи відповідні програми та приймаючи рішення і ухвали.

Прийняття рішень в адмініструванні земельних ресурсів спирається, насамперед, на об'єктивну та достовірну кадастрову інформацію. При цьому кадастр як інструмент адміністрування та регулювання земельно-майнових відносин держави відіграє важливу роль у:

- формуванні фіскальної політики;
- становленні та розвитку ринку землі;
- плануванні розвитку територій;
- протекціонізмі окремих територій;
- розвитку земельного менеджменту;
- захисту прав власності на нерухомість (землю);
- модернізації законодавчої, нормативно-правової бази, а також виробничих зв'язків між державними, самоврядними та проектними структурами.

Основа ведення земельного кадастру – потреба суб'єктів земельних відносин в інформації, що характеризує стан земельних ресурсів. Цю необхідність зумовлено особливостями землі як унікального природного об'єкта, просторового базису розміщення продуктивних сил, головного засобу виробництва в сільському господарстві.

Земельний кадастр як інформаційна система земельних ресурсів відображає загальне уявлення про всі землі відносно їх розміру, розподілу за категоріями, угіддями, власниками й землекористувачами, і разом з тим

повинна мати, диференційовані залежно від категорій земель і характеру відомостей дані, які в них містяться.

ДЗК не просто забезпечує комплекс державних заходів з управління у сфері земельних відносин, але й сам є важливим елементом управління земельними ресурсами країни. Адже характер інформації, що збирається, і ступінь її деталізації та низка інших параметрів впливають на використання земельних ресурсів та розвиток земельних відносин.

Сутність ДЗК визначено законодавчо: «Державний земельний кадастр – єдина державна геоінформаційна система відомостей про землі, розташовані в межах державного кордону України, їх цільове призначення, обмеження у їх використанні, а також дані про кількісну і якісну характеристику земель, їх оцінку, про розподіл земель між власниками і користувачами» (Ст.1 Закону України «Про державний земельний кадастр» № 3613-VI від 07.07.2011).

ДЗК у сфері сільського господарства є інформаційною основою організації використання сільськогосподарських земель, що дає змогу забезпечити: сталий розвиток і планування землекористування; оподаткування землі; охорону навколишнього природного середовища; екобезпечне виробництво сільськогосподарської продукції; гарантування та захист прав власності на землю.

ДЗК має бути ефективним засобом державного управління землями та забезпечувати прийняття науково обґрунтованих рішень у сфері організації раціонального використання й охорони земель.

На сьогодні спостерігається зниження родючості ґрунтів, спричинене неефективною господарською експлуатацією земельних угідь, внаслідок чого спостерігається виникнення низки деградаційних процесів, таких як ерозія ґрунтів, засолення, затиснення, заболочення, заростання лісом і чагарниками тощо.

Своєчасне виявлення та фіксування таких змін у структурі земельного фонду має забезпечує земельний кадастр повною та достовірною інформацією, відповідно до принципів його ведення. Така інформація може

бути використана для аналізу поточного стану земельних ресурсів та застосована для того, щоб вжити необхідних заходів для ліквідації та запобігання наслідкам негативних процесів.

Розглянувши сутність ДЗК, виділено такі аспекти:

Правовий аспект функціонування системи земельного кадастру обумовлюється здійсненням кадастру, в процесі якого складаються суспільні відносини, опосередковані державою, правовими нормами, що надає кадастру правового визначення.

Економічний аспект є результатом діяльності ведення земельного кадастру, та використовується державою для прийняття економічно обґрунтованих управлінських рішень у сфері використання земельних ресурсів АПК, на основі інформації про стан земельних ресурсів.

Екологічний аспект обумовлює здійснення державою управлінських рішень у сфері охорони навколишнього природного середовища за наявної інформації про землекористування шляхом оптимізації структури земель, здійснення оцінки рівня деградації та забруднення ґрунтів та організації екобезпечного сільськогосподарського землекористування.

Державний земельний кадастр має виконувати такі функції: регулюючу, фіскальну, правову, облікову, господарську. Ці п'ять функцій реалізуються в рамках земельного кадастру та становлять його суть і разом з тим обумовлюють необхідність його ведення.

Контрольні запитання за темою

1. Державний земельний кадастр.
2. Завдання Державного земельного кадастру.
3. Охорона земель.
4. Зміст організаційно-правових заходів охорони земель.
5. Поняття, значення та види моніторингу земель.
6. Поняття та види контролю за використанням та охороною земель.

Тема 4 Розвиток системи земельного адміністрування як основи ефективного управління землекористуванням – 2 години

Мета: виявити концепцію електронного адміністрування землекористування; визначити адміністрування земельних ресурсів.

Останніми роками в земельній сфері обсяги передачі просторової інформації в електронному вигляді стрімко зростають, однак надання адміністративних послуг в основному зводиться до односторонньої взаємодії, що полягає в інформуванні про державну послугу або отриманні користувачем електронної форми документа.

В Україні теорія адміністрування землекористування проходить етап становлення. Тому в роботах українських вчених цей науковий напрям розкрито досить фрагментарно. Зважаючи на те що адміністрування землекористуванням є невід'ємною складовою частиною системи інтегрованого управління землекористуванням, сьогодні вкрай важливим є обґрунтування першочергових кроків її розвитку для підвищення ефективності прийняття управлінських рішень щодо використання земель в Україні.

Сучасне земельне адміністрування переживає період бурхливого технологічного прориву, що відбувається через повсюдне прийняття концепції електронних урядів (E-government), що здатні за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій оптимізувати адміністративні послуги та зробити їх доступнішими, використовуючи електронну форму їх надання. Цей підхід, на думку Вільямсона та Воллас, потрібно імплементувати через концепцію iLand (iЗемля), яка передбачає розвиток «просторово спроможного» уряду та приватного сектору (рис. 1).

Як бачимо з рисунка 1, «просторово спроможна» концепція управління земельною інформацією дасть змогу пов'язати земельну ділянку з геопросторовими знаннями про неї, а саме з правовим статусом, економічним

потенціалом та екологічним станом. Особливість її полягає в тому, що вона передбачає управління земельними інтересами у просторі, а не тільки управління просторовою інформацією. А це вкрай важливо для прийняття ефективних управлінських рішень.

Рисунок 1 – Концепція iLand

До основних елементів реалізації концепції iLand належать:

- концепція інтеграції даних: дотримання єдиних стандартів з метою забезпечення функціональної сумісності існуючих просторових даних в інтересах всіх;
- нормативно-правова база: забезпечення стабільної основи для придбання, управління і поширення просторових даних та інформації;
- інфраструктура позиціонування: створення єдиної геодезичної референтної системи для інтеграції просторових даних та інформації;
- інфраструктура просторових даних: забезпечення фізичної і технічної інфраструктури для просторових даних та інформації для здійснення їх обміну та надання;
- інформація про право власності: надання оновленої і коректної документації щодо права власності на землю та інші ресурси для здійснення просторового планування, моніторингу та менеджменту земель, а також

землеустрою;

– дані та інформація: дотримуватись існуючих та враховувати нові розробки в області отримання і використання просторових даних та інформації.

Отже, сьогодні відбувається розширення концепції електронного адміністрування землекористування (*eLand Administration*), як складової стратегії е-уряду (*E-government*), у напрямку більш широкого використання інтегрованої інтерактивної просторової інформації в мережі Інтернет, тобто переходу до концепції – *iLand*.

За останні роки роль земельного кадастру в Україні еволюціонувала від системи необхідних відомостей і документів про землі, що базувалась на «паперовій технології» ведення державного земельного кадастру, до єдиної державної геоінформаційної системи відомостей про землі, розташовані в межах державного кордону України, їх цільове призначення, обмеження у їх використанні, а також дані про кількісну і якісну характеристику земель, їх оцінку, про розподіл земель між власниками і користувачами.

Ще одним важливим етапом на шляху формування інформаційної інфраструктури системи адміністрування землекористування в Україні стало створення програмного забезпечення Державного земельного кадастру – Національної кадастрової системи, що розроблялось в рамках проекту Світового банку «Видача державних актів на право власності на землю у сільській місцевості та розвиток системи кадастру». Це дало змогу надати онлайн доступ до публічної кадастрової карти та зробити загальнодоступними відомості про земельні ділянки, інформацію про її кадастровий номер, площу, цільове призначення, а також про вид власності.

Завдання для практичної роботи. Побудуйте технологічну схему електронного адміністрування землекористування та визначте роль адміністрування земельних ресурсів.

Змістовий модуль 2 Стандарти земельного адміністрування

Тема 5 Огляд основних питань земельної політики в Україні – 4 години

Мета: дослідити Державне регулювання земельних відносин в Україні, реформування земельних відносин; сформувати та узагальнити знання студентів про земельну політику, концепції сучасного управління земельними ресурсами.

В умовах здійснення земельної реформи виникла необхідність поглибленого вивчення проблеми екологічних і економічних аспектів ефективності використання, відтворення й охорони земельних ресурсів. Це пов'язано з тим, що земельні ресурси – один із найважливіших компонентів природного середовища, які використовуються для виробництва матеріальних благ.

Земля як об'єкт управління являє собою багатовимірне «тіло». З природно-екологічної точки зору вона є матерією, фізичним тілом. Засобом виробництва вона стає лише після того, коли починає функціонувати в процесі виробництва. У географічному контексті поняття «земля» розглядається як уся поверхня планети, що розподілена між державами і є ознакою їх цілісності. Історичний характер розвитку земельних відносин засвідчив, що землю не можна розглядати у відриві від екології, яка вивчає властивості землі у взаємодії з іншими компонентами природи як важливими складовими біосфери.

З політико-економічної точки зору земля виступає у ролі засобу виробництва, поєднуючи в собі властивості і функції предмета і засобу праці.

Але її роль в сільському господарстві у порівнянні з іншими галузями виробництва дуже відмінна. Якщо у всіх інших галузях виробництва вона виконує пасивну роль, функціонує як фундамент виробництва, то у сільському господарстві вона виступає і як предмет праці, і як знаряддя

виробництва, за допомогою якого людина вирощує необхідні їй культури. Це дає підстави вважати землю у сільському господарстві головним засобом виробництва.

Як предмет і знаряддя праці виступає тільки ґрунт, який у поєднанні із широким спектром природних умов (світла, тепла, вологи, рельєфу та ін.) визначає його основну властивість – родючість.

Зазначимо, що унікальною властивістю земельних ресурсів є неможливість переміщення в просторі. Це означає, що використання земель повинно здійснюватися в тому місці, де вони знаходяться. Розглядаючи землю як активний елемент виробництва, розуміємо, що продуктивні властивості земельного простору визначаються його географічним розташуванням.

Україна має значний земельно-ресурсний потенціал. Станом на 1 січня 2017 р. земельний фонд України становить 60,3 млн гектарів, або близько 6 % території Європи. Сільськогосподарські угіддя становлять близько 19 % загальноєвропейських, у тому числі рілля – близько 27 %. Показник площі сільськогосподарських угідь у розрахунку на одну особу є найвищим серед європейських країн і становить 0,9 гектара, у тому числі 0,7 гектара рілля (середній показник європейських країн – 0,44 і 0,25 гектара відповідно). Площа чорноземів в Україні становить від 15,6 млн до 17,4 млн гектарів, або близько 8 % світових запасів.

Водночас у структурі земельних ресурсів країни та землекористуванні спостерігаються значні диспропорції, поглиблення яких може становити загрозу навколишньому природному середовищу та життєвому середовищу, а також ефективності господарської діяльності, стійкому розвитку національної економіки в цілому.

В Україні для господарського використання залучено понад 92 % території. Надзвичайно високим є рівень розораності території і становить понад 54 % (у розвинутих країнах Європи – не перевищує 35 %). Фактична лісистість території України становить лише 16 %, що недостатньо для

забезпечення екологічної рівноваги (середній показник європейських країн – 25–30 %).

Надмірна розораність земель (понад 54 % земельного фонду України), у тому числі на схилах, призвела до порушення екологічно збалансованого співвідношення сільськогосподарських угідь, лісів та водойм, що негативно вплинуло на стійкість агроландшафтів і зумовило значне техногенне навантаження на екологічну сферу.

Контрольні запитання до теми

1. Тренди в управлінні. Поняття, мета, сутність і зміст управління земельними ресурсами.
2. Основні завдання, принципи управління земельними ресурсами.
3. Функції управління земельними ресурсами
4. Внутрішня політика держави.
5. Ознаки неефективного управління.
6. Управлінський аналіз проблем.
7. Потреба в земельній політиці. Процес розвитку земельної політики.

Тема 6 Інституції адміністрування земельних ресурсів – 4 години

Мета: сформувати та узагальнити знання студентів про земельне адміністрування в умовах земельного ринку та інституційні засади управління земельними ресурсами; визначити та виявити методологію модуля оцінки адміністрування земельних ресурсів та типологію земель.

Державне ж управління в галузі використання і охорони земель згідно зі статтею 15, 151, 152 Земельного кодексу України здійснюють Кабінет Міністрів України, місцеві державні адміністрації, Державна служба України з питань геодезії та картографії (Держгеокадастр), Міністерство екології та

природних ресурсів, Міністерство аграрної політики та продовольства України, Міністерство охорони здоров'я України, Державне агентство водних ресурсів України (Держводагентство) та інші уповноважені на те державні органи відповідно до їх компетенції.

Невід'ємною складовою державного управління соціально-економічним розвитком України є державна земельна політика, що забезпечує важливі умови розвитку інфраструктури економіки та життєдіяльності суспільства, відіграє важливу роль у наповненні державного та місцевих бюджетів, може стати інструментом зміцнення адміністративного устрою України.

Негативні явища, які зумовлені не виваженою державною політикою в країні відносно регулювання земельних відносин, породжують проблеми пов'язані з неефективним використанням земель, погіршенням стану навколишнього природного середовища, ускладнюють технологію розробки, узгодження та реалізації системних концептуальних, стратегічних і програмних документів. І як наслідок, спричиняють невиконання основних положень концепції сталого розвитку.

До сьогоднішнього дня в Україні ще не визначено до кінця, на яких методологічних засадах має здійснюватися державне регулювання економічного розвитку – кейнсіанських чи ліберальних. Є лише розуміння того, що недостатня розвиненість комплексу ринкових інститутів, слабе поширення в суспільстві вмінь і навичок ефективного ведення бізнесу, раціональної підприємницької поведінки в умовах ринкової економіки, що обумовлює збереження високого рівня патерналістських суспільних настроїв та очікувань, значний рівень державного втручання в економічні процеси, створює сприятливі умови для поширення корупції та високого рівня тінізації економіки.

Відмова від патерналістських методів управління соціальним розвитком і перехід до ліберальних методів за відсутності відповідної правової, матеріально-технічної, фінансової бази соціальної відповідальності на рівні первинних ланок (підприємств, громад тощо) можуть лише призводити до

загострення соціального напруження в суспільстві.

В Україні вже завершено становлення значної частини інститутів ринкової економіки, фінансової системи, мережі підприємств, які активно розвиваються та можуть стати основою «осередків економічного зростання». Проте інституційний комплекс ще недостатньо розвинений для того, аби забезпечити рівність «правил гри» та ринкові механізми саморегуляції.

Аналіз політичних подій останніх років показує, що в Україні постійно мали місце спроби реалізувати конституційні за характером зміни в системі прав і обов'язків економічних агентів неконституційними методами. У результаті виникла ситуація, що визначається в теорії «суспільного вибору» як «конституційна анархія», в якій індивідуальні права є предметом примх політиків.

Державними інститутами вважаємо всю інституціональну і законодавчу інфраструктуру, створену і керовану державою (як суб'єктом) для організації та регулювання всіх соціально-економічних процесів у суспільстві. Саме державні інститути визначають рівень комфортності для ведення бізнесу в країні і можуть бути чинником як «залучення» ділової активності, так і її «відлякування».

Майже в усіх цивілізованих державах фундаментальною основою організації управління земельними ресурсами є державне регулювання земельних правовідносин, хоча принципи, форми і підходи до правового вирішення цієї проблеми в різних країнах істотно різняться. Особливу увагу при цьому приділено контролю за раціональним, цільовим та ефективним використанням земель, виконанням землевласниками правових зобов'язань.

Державна земельна політика – це діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері земельних відносин, спрямована на раціональне використання та охорону землі, гарантування продовольчої безпеки країни і створення екологічно безпечних умов для господарської діяльності її проживання громадян держави.

Державна земельна політика формується у сфері регулювання

земельних відносин, використання та охорони земель, землеустрою, ведення державного земельного кадастру, плати за землю, здійснення моніторингу земель і державного контролю за використанням та охороною земель. Земельна політика держави в конкретний період її розвитку багато в чому формується під впливом загальної соціально-економічної політики і виражається в правилах розподілу й використання земельного фонду, обмеженнях і стимулах у цій галузі.

Контрольні запитання до теми

1. Поняття, сучасні принципи та процеси земельного адміністрування.
2. Кадастр та роль ринкової інфраструктури в системі управління земельними ресурсами.
3. Роль ринкової інфраструктури в системі управління земельними ресурсами.
4. Іпотека (застава) та земельні (іпотечні) банки.
5. Земельні аукціони.
6. Інвестиційно-інноваційна політика.
7. Основи інституційних засад управління земельними ресурсами.
8. Економічна сутність інституційного управління.

Завдання для практичної роботи. Побудуйте організаційну систему інституціонального управління та концептуальні напрямки розвитку управління землями.

Тема 7 Правова база та інституційна основа земельного адміністрування –

2 години

Мета: визначити та виявити визнання, застосування, забезпечення реалізації прав на землю та їх обмеження; сформувати та узагальнити знання студентів про законодавчі та нормативно-методичні основи управління

земельними ресурсами.

Нормативно-методична база, наприклад, сталого землекористування створюється за ієрархічним принципом і включає такі блоки:

- а) організаційно-методичні норми;
- б) еколого-технічні та еколого-технологічні норми;
- в) еколого-економічні та соціально-екологічні норми;
- г) ґрунтоохоронні норми.

Група організаційно-методичних нормативів включає основні загальні положення використання та охорони земель.

Еколого-технічні та еколого-технологічні норми регулюють зони особливого режиму землекористування, обмеження на використання техніки, агротехнологій, агрохімікатів і пестицидів у різних галузях господарювання, наприклад, регламентація з екологічних позицій технології вирощування сільськогосподарських культур чи технологій окультурення ґрунтів тощо.

Еколого-економічні та соціально-екологічні норми - це правила та вимоги до управління у галузі сталого землекористування, що спрямовані на досягнення екологічних нормативів. Наприклад, до цих норм можуть бути віднесені розрахунки та нормативи щодо розмірів платежів за використання земельних (ґрунтових) ресурсів з урахуванням їх екологічної та соціальної цінності, штрафні санкції за порушення екологічних вимог, правила врахування ґрунтоохоронної діяльності (при наданні кредитів, призначенні податкових пільг та ін.), правила стимулювання за виконання екологічних нормативів, правил та вимог.

Комплекс ґрунтоохоронних норм може бути розподілений на три групи: нормативи та правила екологічної безпеки, екологічні норми (ЕН), ресурсо-господарські нормативи і правила.

Нормативи та правила екологічної безпеки встановлюють гранично допустимі концентрації (далі – ГДК) шкідливих речовин у ґрунтах. Ця група нормативів найбільш детально розроблена, хоча і має недоліки.

До екологічних норм відносяться: екологічні нормативи і правила охорони ґрунтів і земельних ресурсів та екологічні нормативи антропогенного навантаження. Саме ця група норм є центральною у системі ґрунтоохоронних норм.

До групи екологічних нормативів і правил охорони ґрунтів та земельних ресурсів належать нормативи екологічно безпечного зрошення і осушення земель, нормативи допустимого рівня втрати ґрунту тощо.

Екологічні нормативи антропогенного навантаження з врахуванням екологічних норм такі:

- допустимі рівні навантаження на одиницю території;
- гранично допустимий питомий тиск ходових частин техніки на ґрунт;
- оптимальне співвідношення земельних угідь у різних регіонах;
- інтенсивність використання земель;
- гірничо-технічні, які регламентують проведення рекультивації земель.

У групу ресурсогосподарських нормативів та правил входять нормативи використання земельних ресурсів.

Екологічні нормативи якісного стану ґрунтів (земель) охоплюють:

- нормативи обмежень у використанні земель;
- систему показників вмісту поживних речовин, гумусу, солей, біологічні, фізичні та фізико-хімічні властивості ґрунтів та ін.;
- нормативи збереження видового різноманіття ґрунтів;
- нормативи збереження стійкості ґрунтів;
- вимоги до збереження особливо цінних ґрунтів;
- правила вилучення земель з інтенсивного обробітку;
- правила відновлення якісного стану ґрунтів.

Контрольні запитання до теми

1. Конституційна основа управління земельними ресурсами.
2. Земельний кодекс, як законодавча основа управління земельними

ресурсами.

3. Стандарти, норми, правила, регламенти, методичні рекомендації, інструкції, як інструментарій управління земельними ресурсами.

4. Законодавство про державну службу, антикорупційне законодавство та спеціальне законодавство.

Тема 8 Планування землекористування, управління земельними ресурсами та оподаткування – 2 години

Мета: сформувати та узагальнити знання студентів про механізми і функції управління земельними ресурсами; визначити ефективність планування використання земель, прозорість оцінки та ефективність системи оподаткування земельних ресурсів.

Питанню управління земельними ресурсами в країні нині надається особлива увага. Тільки через управління реалізуються функції контрольно-наглядового характеру:

- за створенням умов рівноправного розвитку всіх форм власності на землю і господарювання;
- охороною прав громадян, підприємств, установ і організацій на землю;
- розв'язанням земельних спорів;
- надходженням коштів від плати за землю та їх наступним використанням;
- проведенням земельних аукціонів, здійсненням трансакцій із земельними ділянками;
- створенням земельно-реєстраційних центрів;
- раціональною організацією території та використанням земельних

ділянок власниками землі і користувачами відповідно до умов їх надання;

- поверненням самовільно зайнятих ділянок у стані, придатному для використання;

- економічним стимулюванням раціонального використання і охорони земель та відшкодуванням втрат, спричинених погіршенням якості земель суб'єктом господарювання;

- моніторингом земель, в тому числі земель, розташованих у зонах радіонуклідного забруднення, з метою своєчасного виявлення змін, їх оцінки, відвернення і ліквідації наслідків негативних процесів;

- виконанням комплексу заходів, передбачених умовами надання земельних ділянок, нормативними документами та затвердженими документами щодо захисту земель від водної і вітрової ерозії, заростання бур'янами, чагарниками та дрібноліссям, селів, підтоплення та від інших процесів погіршення стану земель;

- вилученням або тимчасовою консервацією деградованих, малопродуктивних чи забруднених земель, подальше використання яких може призвести до негативних наслідків;

- рекультивацією порушених земель, зніманням, використанням і збереженням родючого шару ґрунту при проведенні робіт, пов'язаних із порушенням земель, а також своєчасним приведенням цих земель у стан, придатний для використання за призначенням;

- збереженням та експлуатацією протиерозійних гідротехнічних споруд та систем, захисних лісонасаджень, встановленням і збереженням межових знаків;

- наданням достовірних даних про наявність, стан і використання земельних угідь по державному земельному кадастру, а також про наявність земель запасу;

- проектуванням, розміщенням, будівництвом, реконструкцією, введенням в дію, експлуатацією та ліквідацією об'єктів, які негативно

впливають на стан земель;

– своєчасним і якісним виконанням комплексу необхідних заходів щодо запобігання псуванню земель, їхнього забруднення виробничими та іншими відходами і стічними водами, а також при добуванні корисних копалин, виконанні будівельних, геологорозвідувальних, пошукових та інших робіт.

При цьому базовою правовою основою чіткої організації управління земельними ресурсами є Конституція та закони України, постанови Верховної Ради України, Укази і розпорядження Президента України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, накази Держкомзему України тощо.

Контрольні запитання до теми

1. Основні підходи до формування управління земельними ресурсами за кордоном.
2. Функції управління земельними ресурсами.
3. Форми, методи управління і механізми державного регулювання обігу та ринку земель.

Завдання для практичної роботи. Побудуйте організаційну структуру управління на національному рівні, організаційну структуру управління земельними ресурсами на регіональному рівні, організаційну структуру управління на місцевому рівні.

Змістовий модуль 3 Механізми формування та реалізації земельного адміністрування

Тема 9 Управління землями державної та комунальної власності – 6 годин

Мета: визначення земель державної та комунальної власності; обґрунтувати вилучення земель для суспільних потреб; прозорість процедури вилучення земель з мотивів суспільної необхідності; сформувати та узагальнити знання студентів про управління земельними ресурсами різних форм власності.

Відносини, пов'язані з державною власністю на землю, дістали принципово інше закріплення в законодавстві сучасної української держави. Так, згідно з ч. 1 ст. 84 ЗК України у державній власності перебувають усі землі України, крім земель комунальної та приватної власності. Наведена норма дає підстави для деяких висновків.

По-перше, у ній визначення об'єкта права державної власності зроблено на основі використання не поняття конкретної земельної ділянки, а більш широкої категорії «землі», що охоплює й ознаки відособленої земельної ділянки. З цього випливає, що об'єктами права державної власності є не тільки конкретні ділянки, а всі землі відповідних категорій у просторових межах держави, не віднесені до комунальної та приватної власності. Відособлення земельних площ державної власності не за ознаками місць розташування конкретних ділянок і встановлення їх меж на земній поверхні, а за ознаками меж державного кордону забезпечує їх відмежування від земель сусідніх держав (зовнішнє) і від земель комунальної та приватної власності (внутрішнє).

По-друге, за такого широкого позначення об'єктів державної власності законодавчою вказівкою на «всі землі» складається ситуація, коли у державі не можуть бути земельні об'єкти, які не належали б кому-небудь на підставі права власності. Це означає, що якщо земельні площі не є об'єктами

комунальної чи приватної власності, вони належать до об'єктів державної власності. Отже, державна власність на землю на відміну, наприклад, від приватної земельної власності фізичних та юридичних осіб на конкретні земельні ділянки ніби резюмується на законодавчому рівні. Але з цього випливає, що держава не може володіти правом власності на відособлені земельні ділянки, наприклад, при викупі їх з комунальної чи приватної власності, наданні в користування державним підприємствам, установам і організаціям, конфіскації у встановленому порядку та в інших випадках, передбачених законом.

Важливою особливістю права державної земельної власності є визначення у законодавчому порядку земель, що не підлягають передачі в комунальну власність. Відповідно до ч. 3 ст. 84 ЗК України до земель державної власності, які не можуть передаватись у комунальну власність, належать:

- землі атомної енергетики та космічної системи;
- землі оборони, крім земельних ділянок під об'єктами соціально-культурного, виробничого та житлового призначення;
- землі під об'єктами природно-заповідного фонду та історико-культурними об'єктами, що мають національне та загальнодержавне значення;
- землі під водними об'єктами загальнодержавного значення;
- земельні ділянки, які використовуються для забезпечення діяльності Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України та інших органів державної влади, Національної академії наук України і державних галузевих академій наук;
- земельні ділянки зон відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Зазначені землі призначені для виконання державою її внутрішніх і зовнішніх функцій. Вони використовуються для задоволення інтересів усього

суспільства і виконання загальнодержавних завдань. Ці землі не обмежені ні категоріями, ні розмірами площ, ні місцем розташування. А з урахуванням функціонального призначення їх використання треба визнати, що наведений вище перелік державних земельних ресурсів, які не можуть передаватися у комунальну власність, не є вичерпним. Тому дедалі актуальнішою стає проблема розмежування земель державної та комунальної власності на законодавчому рівні.

Не менш важливе значення має законодавче визначення земель державної власності, які не підлягають передачі у приватну власність. Так, згідно з ч. 4. ст. 84 ЗК України до земель державної власності, що не можуть передаватися у приватну власність, належать:

- землі атомної енергетики та космічної системи;
- землі під державними залізницями, об'єктами державної власності повітряного і трубопровідного транспорту;
- землі оборони; землі під об'єктами природно-заповідного фонду, історико-культурного та оздоровчого призначення, які мають особливу екологічну, оздоровчу, наукову, естетичну та історико-культурну цінність, якщо інше не передбачено законом;
- землі лісового та водного фондів, крім випадків, визначених земельним законом; земельні ділянки, які використовуються для забезпечення діяльності Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України та інших органів державної влади, Національної академії наук України та державних галузевих академій наук;
- земельні ділянки зон відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Не важко побачити, що перелік земель державної власності, що не підлягають передачі у приватну власність, є ширшим порівняно з переліком земельних об'єктів, які не можуть передаватися у комунальну власність. Однак це не позначається на реалізації конституційного принципу рівності

суб'єктів права власності перед законом хоча б тому, що приватні власники не можуть бути суб'єктами права власності на зазначені землі. Крім того, треба мати на увазі, що комунальні землі, як і земельні ресурси державної власності, призначені для задоволення публічних інтересів територіальних громад.

Комунальна власність на землю є відносно новим явищем у нашій країні. Комунальна власність, що виникла на підставі ст. 31 Закону України «Про власність» як різновид державної власності, з прийняттям чинної Конституції набула самостійного характеру. Стосовно до земельної власності це дістало вияв у ст. 142 Основного закону, положення якої набули подальшого розвитку у Земельному кодексу України. Комунальна власність на землю означає належність останньої на праві власності територіальним громадам. Тому за сучасних умов комунальна земельна власність є альтернативою державній власності на землю. Зберігаючи публічний характер, вона являє собою найбільш оптимальний рівень усупільненої належності земельних ресурсів та їх багатств територіальним громадам.

Відповідно до ч. 2 ст. 83 ЗК України у комунальній власності перебувають усі землі в межах населених пунктів, крім земель приватної та державної власності, а також земельні ділянки за їх межами, на яких розташовані об'єкти комунальної власності. Таким чином, землі комунальної власності в загальному вигляді визначаються шляхом їх виключення зі складу земельних ресурсів державної класності та відмежування від земельних ділянок права приватної власності.

Водночас у земельному законі визначені землі, що можуть бути лише у комунальній власності й не можуть передаватися у приватну власність. Так, згідно з ч. 3 ст. 83 ЗК України до земель комунальної власності, які не можуть передаватись у приватну власність, належать:

– землі загального користування населених пунктів (майдани, вулиці, проїзди, шляхи, набережні, пляжі, парки, сквери, бульвари, кладовища, місця знешкодження та утилізації відходів тощо);

- землі під залізницями, автомобільними дорогами, об'єктами повітряного і трубопровідного транспорту;
- землі під об'єктами природно-заповідного фонду, історико-культурного та оздоровчого призначення, що мають особливу економічну, оздоровчу, наукову, естетичну та історико-культурну цінність, якщо інше не передбачено законом;
- землі лісового та водного фондів, крім випадків, визначених ЗК; земельні ділянки, які використовуються для забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування.

Контрольні запитання до теми

1. Управління земельним ресурсом, як об'єктом права власності.
2. Управління землями державної власності та комунальної власності.
3. Управління землями приватної власності.
4. Управління землями, що надані іноземним особам і державам.
5. Управління землями спільної власності.
6. Державне управління в галузі земельних відносин.
7. Система органів управління.
8. Поняття та значення землеустрою.
9. Система та принципи землеустрою.
10. Види землеустрою.

Тема 10 Механізми управління земельними ресурсами на місцевому рівні –

4 години

Мета: визначити сутнісні характеристики та напрями використання геоінформаційних систем у земельному адмініструванні; вивчити питання доступу інформації про землю, вирішення земельних спорів та врегулювання

конфліктів, зонування міських земель; сформувані та узагальнені знання студентів управління землями різного цільового призначення.

У системі земельного адміністрування для забезпечення управління земельними відносинами особливого значення мають інструменти його забезпечення та реалізації. У цьому контексті особливого значення мають проекти організації території земельних часток (паїв), які розробляються відповідно до Закону України «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)» від 5 червня 2003 року, № 899-IV і Методичних рекомендацій щодо порядку передачі земельної частки (паю) в натурі із земель колективної власності членам КСП, наказ Державного комітету України по земельних ресурсах, Міністерства сільського господарства і продовольства України, Української академії аграрних наук від 04.06.1996 № 471/172/48.

Проекти землеустрою щодо впорядкування території населених пунктів розробляються на підставі ст. 53 Закону України «Про землеустрій», Порядку складання плану земельно-господарського устрою населеного пункту, наказу Мінбуддержархітектури та Держкомзему України від 24.09.93 № 158/61.

Робочі проекти землеустрою складаються на виконання заходів, передбачених схемами використання та охорони земель, проектами землеустрою.

Робочі проекти, пов'язані з будівельними та земляними роботами, складаються згідно з Державними будівельними нормами України (ДБН), Порядком консервації земель (наказ Держкомзему України від 17.10.2002 р. № 175).

Технічна документація із землеустрою щодо встановлення меж земельної ділянки в натурі (на місцевості) розробляється відповідно до ст. 55 Закону України «Про землеустрій» при дотриманні вимог нормативних актів про топографо-геодезичну діяльність та Інструкції про порядок складання,

видачі, реєстрації і зберігання державних актів на право власності на земельну ділянку і право постійного користування земельною ділянкою та договорів оренди землі.

Технічна документація із землеустрою щодо складання документів, що посвідчують право на земельну ділянку, розробляється згідно зі ст. 56 Закону України «Про землеустрій» та Інструкції про порядок складання, видачі, реєстрації і зберігання державних актів на право власності на земельну ділянку і право постійного користування земельною ділянкою, договорів оренди землі (наказ Держкомзему України від 04.05.1999 № 43 зі змінами). Спеціальні тематичні карти й атласи стану земель та їх використання складаються відповідно до Закону України «Про землеустрій» з урахуванням положень Закону України «Про топографо-геодезичну і картографічну діяльність» на підставі обстежень згідно з Порядком здійснення природно-сільськогосподарського, екологічного, протиерозійного та інших видів районування (зонування) земель, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26 травня 2004 року № 681 та Методичними рекомендаціями щодо здійснення ерозійного районування (зонування земель), затвердженими наказом Держкомзему України від 28.12.2004 № 420.

Найбільш складним з законодавчої точки зору є процес планування та будівництва у невеликих житлових районах, з безліччю власників і великих конгломератів на периферії. У цьому випадку будівництвом займаються невеликі компанії та приватні особи. Це проекти, переважно індивідуального характеру, знаходяться, тим не менш, під контролем муніципалітетів. Тому забудовники повинні здійснити проектування та забудову території відповідно до діючих норм законодавства.

На цьому мікрорівні будівництва докладний план-проект є спільним продуктом технічних та еколого-економічних процесів, які відповідають найбільш затребуваним потребам землекористування, і повністю забезпечує відповідність нормам будівництва. Визначимо цей аспект детальніше, щоб зрозуміти, в який спосіб формальний проект будівництва реалізується на

практиці, як ведеться проектування територій відповідно до умов місцевої інфраструктури. Торкнемося також питання довгострокового управління об'єктами місцевої інфраструктури.

Для того щоб показати процес реалізації проекту, нижче наводиться фрагмент умовної карти. Дана карта використовується для того, щоб більш чітко визначити елементи аналізу будівельного процесу в досліджуваних країнах. Основне припущення полягає в тому, що в сільській місцевості, де земельна ділянка належить різним дрібним власникам (наприклад п'яти власникам), необхідно створити ряд земельних ділянок, до яких будуть прилягати нові дороги, водопровідні та каналізаційні труби, інша необхідна інфраструктура. Частина землі буде застосовано для зелених насаджень і для будівництва дитячої ігрового майданчика. Усі земельні ділянки стануть легко доступними, завдяки спеціально створеній системі доріг, під якими буде прокладена належним чином спроектована інфраструктура для води, каналізації, різних типів кабелів. Зазначимо, що, наприклад, у Польщі ця інфраструктура розташована не під землею, а прокладена вздовж земельних ділянок.

Велику ділянку, що знаходиться в лівій частині малюнка, буде використано згідно з описуванням прикладом. Частина наявної власності будуть розподілені на громадський зелений простір, для будівництва дитячого ігрового майданчика та доріг. Праворуч на карті знаходяться три земельні ділянки. Перша з них буде використаний для двох будівельних майданчиків і будівництва дороги. Інші дві земельні ділянки залишаться в колишньому вигляді, однак вони будуть змінені шляхом перепланування (зміна ліній кордонів уздовж існуючих землеволодінь).

Отже, на виділеній території буде розташовано визначена кількість будівельних майданчиків для зведення будинків, а частина цієї зони буде використовуватися для створення громадських доріг і будівництва місцевої інфраструктури у придатних для цього місцях, а також для створення зеленого простору. Далі частина ліній кордонів власності має бути

перепланована. У результаті ми маємо справу з поєднанням кількох процесів реорганізації земель: дроблення, перерозподіл, виділення земельної простору для будівництва доріг, створення суспільного простору та іншої необхідної місцевої інфраструктури. Ці види діяльності розглянуто крізь призму їх взаємодії в частині проектування та будівництва згідно з гіпотетичною будівельною схемою (рис. 2).

Рисунок 2 – Приклад детального проектування та впровадження проекту на невеликій території

Для всіх галузей управління державою та для використання її природних багатств необхідна точна топографічна карта. Вона є результатом загального топографічного знімання держави методом аерофотознімання для створення топографічних карт масштабів від 1:10 000 до 1:100 000.

Спеціальні великомасштабні знімання масштабів 1:5 000, 1:2 000, 1:1 000, 1:500 виконують для цілей промислового й міського будівництва, для будівництва гідротехнічних споруд та інших інженерних проектів.

Основою проведення землевпорядних заходів є також топографічні карти та плани.

Для проведення топографічних, картографічних і землевпорядних робіт

необхідно мати добре розвинуту державну геодезичну мережу.

Державна геодезична мережа України (рис. 3) є головною геодезичною основою топографічних зніманих і повинна задовольняти вимоги: народного господарства й оборони України при вирішенні інженерно-технічних і наукових задач.

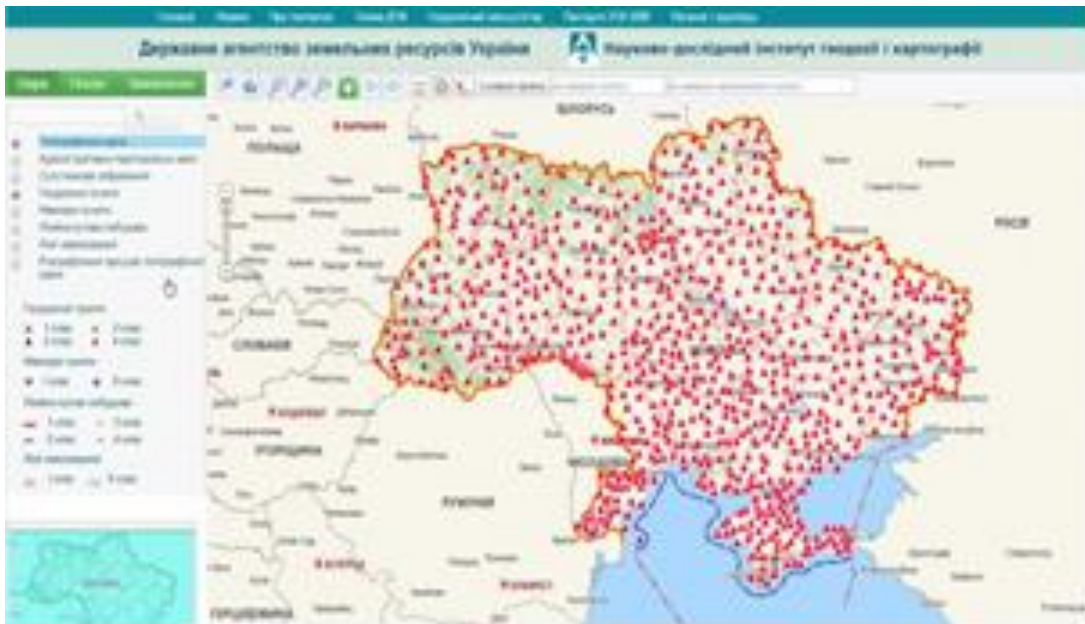

Рисунок 3 – Державна геодезична мережа України

Планові геодезичні мережі, які функціонують нині на території України (державні, мережі згущення, спеціальні мережі), створювалися такими основними методами: триангуляції, полігонометрії та трилатерації.

Триангуляція – один з головних методів створення мережі опорних геодезичних пунктів. Він полягає в побудові рядів або мереж із прилеглих один до одного трикутників та визначенні розташування їх вершин у вибраній системі координат.

Це основний метод створення державних планових геодезичних мереж. Кути вимірюють теодолітами, довжину базисної сторони – мірним дротом чи далекоміром. Триангуляцію поділяють на чотири класи точності.

Фототриангуляція – метод визначення координат точок місцевості за фотознімками. При цьому аналізують геометричні властивості фотознімків

одного або декількох маршрутів. Використовується для створення геодезичної мережі для складання топографічних карт і вирішення низки інженерних задач.

Існують такі види фототріангуляції: аналітична, аналогова, графічна, аналого-аналітична, блокова (багатомаршрутна), маршрутна, просторова, космічна, космічна маршрутна, космічна блочна, космічна вільна, космічна глобальна, наземна.

Полігонометрія – один із традиційних, найбільш поширених методів створення планових геодезичних мереж усіх класів і розрядів. Це спосіб побудови планової геодезичної або маркшейдерської мережі шляхом вимірювання ліній і кутів полігонометричних ходів, у результаті вимірювань та обчислень одержують координати пунктів.

Комплекс робіт при створенні планових геодезичних мереж методом полігонометрії складається з таких процесів:

- проектування полігонометричних мереж;
- рекогностування полігонометричних ходів;
- виготовлення та закладання центрів;
- вимірювання кутів;
- вимірювання сторін;
- прив'язка полігонометричних мереж до пунктів вищого класу;
- попередня обробка результатів польових спостережень;
- вирівнювальні обчислення в полігонометрії.

Паралактична полігонометрія – спосіб прокладення полігонометричного ходу з визначенням довжини сторін паралактичним методом – побудовою на кожній стороні паралактичної ланки, виміром на ній малих кутів, протилежних базисові, і обчисленням довжини сторони. Паралактична полігонометрія застосовується на ділянках місцевості з нерівною, порізаною поверхнею, де вимір довжини іншими способами утруднено.

Паралактична ланка – фігура у вигляді витягнутого ромба або трикутника, у якій довга діагональ або сторона є обумовлена, а перпендикулярна до неї коротка – базисом відомої довжини. Малі кути, під якими базис видний з кінців обумовленої сторони, називаються паралактичними. Вони вимірюються з високою точністю. Найбільш розповсюдженою є ланка паралактична з базисом, розташованим симетрично довгій діагоналі фігури.

Трилатерація – метод визначення опорних геодезичних пунктів, що полягає в побудові на місцевості ланцюга або мережі послідовно зв'язаних між собою трикутників і вимірі в кожному з них всіх трьох сторін. Кути цих трикутників і координати їх вершин визначають з тригонометричних обчислень. Сторони трикутників вимірюють радіодалекомірами або електрооптичними далекомірами.

Комплекс робіт при створенні планових геодезичних мереж методом трилатерації складається з таких процесів:

- проектування мереж трилатерації;
- рекогностування пунктів трилатерації;
- виготовлення та закладання центрів та будівництво зовнішніх знаків;
- вимірювання сторін;
- попередня обробка результатів польових спостережень;
- вирівнювання мереж трилатерації.

Для побудови геодезичних мереж згущення метод трилатерації найефективніший у разі застосування радіовіддалемірів, а також в умовах, несприятливих для кутових вимірів. Для вимірів сторін також можуть застосовуватися світловіддалеміри, електронні тахеометри тощо.

Трилатерація застосовується у GPS-приймачах для визначення ними свого розташування виходячи із відстані до супутників, яка визначається за затримкою сигналу, що знаходить від них.

Трилатерацію може бути використано для виявлення місця розрядів

блискавки. Детектори, що діють у загальній синхронізованій системі, можуть використовувати різницю в часі прибуття радіовипромінювання, що супроводжує розряд, щоб визначити відстань від детектора до розряду. Такі системи можуть бути корисні в лісовому господарстві для запобігання пожеж, для відстеження циклонів тощо.

Роботи на об'єкті повинні проводитись в два етапи за технологічною схемою, які включають топографо-геодезичні роботи і роботи із землеустрою.

Топографо-геодезичні роботи, які включають:

- рекогностування пунктів ДГМ;
- виготовлення й закладання центру базової станції;
- згущення зйомочної геодезичної мережі з визначенням координат автоматичними супутниковими методами;
- опрацювання матеріалів GPS-спостережень.

Роботи із землеустрою, що включають такі етапи:

- підготовчий;
- польовий;
- камеральний.

Контрольні запитання до теми

1. Визначте сутнісні характеристики та напрями використання геоінформаційних систем у земельному адмініструванні.

2. Охарактеризуйте сучасні аспекти використання Веб-ГІС у сучасних умовах.

3. Побудуйте сучасний комплекс, що забезпечує земельне адміністрування для територіального розвитку використання земель.

4. Типізація (класифікація) земельних ресурсів, як інструментарій управління.

5. Категорія земель, як об'єкт державного управління.

6. Особливості управління сільськогосподарськими та

несільськогосподарськими землями.

7. Концепція розвитку природно-заповідних територій в Україні.

8. Сутність і зміст земель природно-заповідного фонду.

9. Органи управління землями природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення.

10. Режим використання земель природно-заповідного фонду.

11. Розвиток інноваційно-інвестиційної діяльності як функції управління землями природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення.

12. Управління землями оздоровчого та рекреаційного призначення.

13. Управління землями з особливим режимом використання.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Тема 1 Основні положення концепції сучасного управління земельними ресурсами

Література: [1], [2], [4], [5], [7], [15].

Питання до самоперевірки:

1. Визначте характеристики земельного адміністрування.
2. Визначте фактори, що впливають на регіональний розвиток.
3. Наведіть сценарії територіального розвитку у контексті системного перманентного процесу формування та використання земельних ресурсів регіонів.

Тема 2 Земельне адміністрування до створення сучасної теорії

Література: [1], [7], [9], [10].

Питання до самоперевірки:

1. Визначте фактори, що впливають на територіальний розвиток використання земель.
2. Наведіть основні етапи розвитку управління земельними ресурсами.
3. Потреба в земельній політиці. Процес розвитку земельної політики.
4. Надайте порівняльну характеристику реалізації земельного адміністрування у країнах ЄС та України.
5. Які висновки можна зробити узагальнюючи міжнародний досвід застосування системи земельного адміністрування.

Тема 3 Кадастр як основа адміністрування земельних ресурсів

Література: [1], [2], [4], [8], [13], [15].

Питання до самоперевірки:

1. Розкрийте поняття системи державних кадастрів.
2. Розкрийте перспективи впровадження 3D кадастру нерухомості.

3. Кадастр та роль ринкової інфраструктури в системі управління земельними ресурсами.

Тема 4 Розвиток системи земельного адміністрування як основи ефективного управління землекористуванням

Література: [1], [2], [3], [4], [5], [6], [8], [12], [15].

Питання до самоперевірки:

1. Визначте проблемні питання, що виникають у реалізації вітчизняної системи земельного адміністрування. Наведіть можливі шляхи їх вирішення.

2. Тренди в управлінні. Поняття, мета, сутність і зміст управління земельними ресурсами.

3. Основні завдання, принципи управління земельними ресурсами.

4. Функції управління земельними ресурсами.

5. Потреба в земельній політиці. Процес розвитку земельної політики.

Тема 5 Огляд основних питань земельної політики в Україні

Література: [1], [2], [3], [5], [6], [7], [13], [14], [15].

Питання до самоперевірки:

1. Форми, методи управління і механізми державного регулювання обігу та ринку земель.

2. Роль ринкової інфраструктури в системі управління земельними ресурсами.

3. Іпотека (застава) та земельні (іпотечні) банки.

4. Земельні аукціони.

5. Інвестиційно-інноваційна політика.

Тема 6 Інституції адміністрування земельних ресурсів

Література: [1], [2], [7], [13], [14].

Питання до самоперевірки:

1. Потреба в земельній політиці. Процес розвитку земельної політики.
2. Конституційна основа управління земельними ресурсами.
3. Земельний кодекс, як законодавча основа управління земельними ресурсами.
4. Законодавство про державну службу, антикорупційне законодавство та спеціальне законодавство.
5. Основи інституційних засад управління земельними ресурсами.
6. Економічна сутність інституційного управління.
7. Організаційна система інституціонального управління та концептуальні напрямки розвитку управління землями.

Тема 7 Правова база та інституційна основа земельного адміністрування

Література: [1], [2], [4], [13], [14].

Питання до самоперевірки:

1. Стандарти, норми, правила, регламенти, методичні рекомендації, інструкції, як інструментарій управління земельними ресурсами.
2. Основні підходи до формування управління земельними ресурсами за кордоном.
3. Управління земельним ресурсом, як об'єктом права власності.

Тема 8 Планування землекористування, управління земельними ресурсами та оподаткування

Література: [4], [5], [6], [8], [11], [12], [16], [17].

Питання до самоперевірки:

1. Управління землями, що надані іноземним особам і державам.

2. Типізація (класифікація) земельних ресурсів, як інструментарій управління.

3. Концепція розвитку природно-заповідних територій в Україні.

4. Сутність і зміст земель природно-заповідного фонду.

5. Органи управління землями природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення.

6. Режим використання земель природно-заповідного фонду.

Тема 9 Управління землями державної та комунальної власності

Література: [1], [2], [3], [4], [5], [6], [11], [12], [15], [17].

Питання до самоперевірки:

1. Управління землями державної власності та комунальної власності.

2. Категорія земель, як об'єкт державного управління.

3. Особливості управління сільськогосподарськими та несільськогосподарськими землями.

4. Права та обов'язки землевласників та землекористувачів у сфері охорони земель.

Тема 10 Механізми управління земельними ресурсами на місцевому рівні

Література: [1], [2], [3], [4], [5], [6], [11], [12], [15], [17].

Питання до самоперевірки:

1. Наведіть технологічну схему робіт на об'єкті.

2. Планування та розвиток міських територій.

3. Геодезичне забезпечення земельного адміністрування при складанні технічних проектів.

4. Визначте роботи, необхідні при інвентаризації земель.

5. Управління землями приватної власності.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Земельний кодекс України [Електронний ресурс] : офіц. текст : за станом на 25 жовтня 2001 р. – Електронні текстові дані. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>, вільний (дата звернення: 20.05.2022). – Назва з екрана.

2. Про Державний земельний кадастр [Електронний ресурс] : Закон України від 07 липня 2011 р. № 3613-VI, зі змінами та доповненнями. – Електронні текстові дані. – Режим доступу : [zakon.rada.gov.ua /go/3613-17.html](http://zakon.rada.gov.ua/go/3613-17.html), вільний (дата звернення: 20.05.2022). – Назва з екрана.

3. Про Методику нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету міністрів України від 23 березня 1995 р. № 213 – Електронні текстові дані. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/213-95-п>, вільний (дата звернення: 20.05.2022). – Назва з екрана.

4. Про містобудівний кадастр [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету міністрів України від 25 травня 2011 р. № 559 – Електронні текстові дані. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/559-2011-п>, вільний (дата звернення: 20.05.2022). – Назва з екрана.

5. Особливості геоінформаційного моделювання, земельного адміністрування та оцінки міського середовища : монографія / К. А. Мамонов, В. Д. Шипулін, Є. І. Кучеренко та ін. ; за заг. ред. К. А. Мамонова. – Харків : ФОП Панов А. М., 2015. – 250 с.

6. Мамонов К. А. Земельне адміністрування в Україні: напрями та особливості впровадження / К. А. Мамонов, О. В. Пиркова, Веня Мінмін // Регіональна економіка та управління : науково-практичний журнал. – Запоріжжя : ГО «Східноукраїнський інститут економіки та управління», 2015. – № 3 (06). – С. 130–132.

7. Шипулін В. Д. Система земельного адміністрування: основи сучасної теорії : навч. посібник / В. Д. Шипулін ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2016. – 225 с.

8. Шипулін В. Д. Основи ГІС-аналізу : навч. посібник / В. Д. Шипулін ; Харків. нац. унів. міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2014. – 336 с.

9. Williamson Ian. Land administration for sustainable development / Ian Williamson, Stig Enemark, Jude Wallace, Abbas Rajabifard. – Esri Press, 2010. – 506 p. – There is an electronic version. (Regime of access : <http://www.esri.com/landing-pages/industries/land-administration/e-book#sthash.KF25CaWH.dpbs>, free).

10. Land administration in the UNECE region. Development trends and main principles. – United Nations Economic Commission for Europe. – 2005. – 112 p. – There is an electronic version. (Regime of access : <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/documents/2005/wpla/ECE-HBP>, free).

11. [http:// www.land.gov.ua.gov.ua](http://www.land.gov.ua.gov.ua). – Сайт Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру.

12. <http://www.ukrstat.gov.ua>. – Сайт Державної служби статистики України.

13. <http://www.rada.gov.ua>. – Сайт Верховної Ради України.

14. <http://www.kmu.gov.ua>. – Сайт Кабінету Міністрів України.

15. Мамонов К. А. Основи земельного адміністрування: технічні аспекти : навч. посібник / К. А. Мамонов, С. Г. Нестеренко, Ю. Б. Радзінська ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2021. – 104 с.

16. Третьяк А. М. Наукові основи економіки землекористування та землевпорядкування / А. М. Третьяк, В. М. Другак. – Київ : ЦЗРУ, 2003. – 337 с. – Існує електронна версія. (Режим доступу : http://adhdportal.com/book_628_chapter_1_Anotaja.html, вільний).

17. Третьяк А. М. Управління земельними ресурсами : навчальний посібник / А. М. Третьяк. – Вінниця : Нова Книга, 2006 – 360 с.

Виробничо-практичне видання

Методичні рекомендації
до виконання практичних занять і самостійної роботи
з навчальної дисципліни

«ОСНОВИ ЗЕМЕЛЬНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ»

(для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти денної та заочної форм навчання зі спеціальності 193 – Геодезія та землеустрій)

Укладач **РАДЗІНСЬКА** Юлія Борисівна

Відповідальний за випуск *О. Є. Поморцева*
За авторською редакцією
Комп'ютерне верстання *Ю. Б. Радзінська*

План 2022, поз. 18М

Підп. до друку 09.09.2022. Формат 60 × 84/16.

Електронний документ. Ум. друк. арк. 3,0.

Видавець і виготовлювач:

Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова,
вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, 61002.

Електронна адреса: office@kname.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:

ДК № 5328 від 11.04.2017.